

§ 84. Ἀνάλυσις τοῦ δικαίου τῆς συνθήκης.

Ἡ συνθήκη δημιουργεῖ τὸ δίκαιον κατὰ πρῶτον, ἢ εἶνε ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις τῆς ροπῆς τῆς κοινωνικότητος, δημιουργεῖται ἄρα ὑπ' αὐτοῦ; εἶνε πλάσμα τοῦ νόμου, οὐ ἄνευ οὐδὲν κέκτηται κῦρος, ἢ δημιουργεῖ τὸν νόμον ὡς βάσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνότητος; Ἡ θεωρία τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης, ἡ οἰκοδομοῦσα τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ τῆς ἐλευθέρως τοῦ ἀτόμου βουλήσεως, δὲν ἀναγνωρίζει δίκαιον ἄνευ προηγουμένης συνθήκης, κατ' ἀκολουθίαν αὕτη ὡς δίκαιον ὑπόκειται εἰς τὰς περιπετείας τῆς ἐκάστοτε μεταβαλλομένης ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Ἄλλ' ὡς ἀπεδείχθη ἤδη, τὸ δίκαιον δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τῆς βουλήσεως ταύτης, ἥτις πολλάκις δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ μὴ κατὰ λόγον ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ὄθησιν συμφερόντων καὶ παθῶν· ὑπάρχει τοιοῦτον αἰώνιον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ συνειδήσει, μεταμορφούμενον ποικίλως ἀναλόγως τῶν καιρῶν ὡς γενεσιουργὸς δυνάμις παντὸς ἐν τῷ βίῳ καθεστῶτος. Τὸ διὰ τῆς συνθήκης ἐκδηλούμενον δίκαιον ὑφίσταται μὲν πρότερον, ἀλλὰ λαμβάνει ἤδη ὑπόστασιν, δι' αὐτῆς ἐξωτερικευόμενον. Τὸ δίκαιον προὔπρχει τῆς συνθήκης, κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύναται αὕτη ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαίου. Πρᾶξις τῶν ἀνθρώπων, τελουμένη ὑπὲρ τοῦ κοινωνικοῦ σκοποῦ, τῆς θεραπείας ἀναγκῶν, τῆς συμπληρώσεως τῆς ἀτελείας αὐτῶν, δὲν τελεῖται εἰκῆ, ἐρευνᾶται πρότερον ἐν τῇ συνειδήσει τῶν συμβαλλομένων ὁ λόγος αὐτῆς, ἡ ἀνάγκη, τὸ δίκαιον καὶ τὸ προσήκον, μόνον δὲ μετὰ τὴν ἐρευναν ταύτην ἐκδηλοῦται ἀκολουθῶς διὰ τῆς συνθήκης. Ἄν ἦτο δικαιολογικὸς παράγων πάσης συνθήκης ἢ τυχαία μόνον βούλησις τῶν συμβαλλομένων, πᾶν εἶδος συνθήκης ἐν τῷ θετικῷ δικαίῳ ἤθελεν εἶναι ἔγκυρον, μὴ παρατηρουμένου, ἂν αὕτη βασιζέται ἐπὶ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ προσήκοντος, ἂν ἦνε ἀπόρροια πλάνης ἢ πονηρᾶς προθέσεως.

Τὸ δίκαιον ὑφίσταται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει· κατ' οὐσίαν εἶνε ὁ ἀκαταμάχητος πάντων τῶν ἠθικῶν ὄντων σύνδεσμος, ἡ δὲ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, πραγματοποιῶντος τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ κλήσιν, κατορθοῖ τοῦτο πρωτίστως ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ δικαίου. Ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῶν σκοπῶν αὐτοῦ ἐξωτερικεύεται τοῦτο διὰ τῆς συνθήκης σιωπηλῶς ἢ ρητῶς, τότε δὲ μόνον εἶνε ἀληθῆς αὕτη καὶ εὔστοχος, ἐν ἣ

περιπτώσει δηλοῖ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν, καθιεροῖ δ' ὑπὸ πάσας τὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ σχέσεις. Οὕτως ἡ ἀτομικὴ αὐτονομία τοῦ προσώπου, ἡ ἐλευθέρᾳ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, παρισταμένη διὰ τῆς συνθήκης ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, μετέχει ἅμα τῆς βουλήσεως πάντων τῶν δι' αὐτῆς συμβαλλομένων προσώπων πρὸς ἐπιδιώξιν κοινοῦ τέλους.

§ 85. Αἱ ἐκ τῆς συνθήκης ὑποχρεώσεις.

Ἡ ἐκ τῆς συνθήκης ἀπορρέουσα ὑποχρέωσις εἶνε ἀναγκαστικὴ διὰ τοὺς συμβαλλομένους, μηδενὸς δικαιουμένου ν' ἀρνηθῇ αὐτὴν κατ' οὐδένα λόγον, εἰ μὴ ἐν ἡ περιπτώσει ὁ ἕτερος τῶν συμβαλλομένων ἀρνεῖται ἢ ἀδυνατεῖ νὰ τελέσῃ τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ἡ λογικὴ τῆς συνθήκης, προϋποτίθεται ἴση τῶν συμβαλλομένων ὑποχρεώσεις. Διὰ τῆς συνθήκης καταλίπει τις ἐκὼν καὶ ἐν γνώσει τῶν ἐξ αὐτῆς ὑποχρεώσεων καὶ ὠφελειῶν μέρος τι τῆς ἐλευθερίας, τῶν δικαίων αὐτοῦ εἰς ἕτερον, ἀνταποδίδοντα τὰ ἴσα, πρὸς ἐπίτευξιν κοινοῦ σκοποῦ, ἐκάτερος ἄρα τούτων δικαιούται ν' ἀξιῶσῃ ἐν ὀνόματι τῆς ἰσότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης τὴν ἐτέρωθεν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων. Διὰ τῆς ἀλληλεγγύης δύο διαφόρων δικαίων ἀτομικῶν δημιουργεῖται ἐν τῇ συνθήκῃ νέον δίκαιον, σύνθετον, δικαιούμενον νὰ τύχῃ ἐκτελέσεως, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ματαιοῦται τὸ δι' αὐτῆς ἐπιδιωκόμενον, ἄρα αὐτὸς ὁ τῆς κοινωνίας σκοπός.

Κατὰ τὸν Βένθᾶμ καὶ τοὺς περὶ τὴν χρησιμοθηρικὴν Σχολὴν ἡ ὑποχρεωτικὴ δύναμις τῶν συνθηκῶν κεῖται ἐν τῇ ὠφελείᾳ, ἣν πορίζονται ἐξ αὐτῶν οἱ ἄνθρωποι. Δύο γινώμαι, δύο ἀντίθετοι ροπαί, δύο συμφέροντα διῆσταμένα αἴφνης συνεννοοῦνται. Τίς ὁ λόγος τῆς συνεννοήσεως ταύτης; Βεβαίως τὸ κοινὸν ἀμφοτέρων ὄφελος, ἀποκρίνεται ὁ χρησιμοθηρικὸς Δεοντολόγος. Κατ' αὐτὸν περὶ ἐν μόνον μεριμνᾷ καὶ τυρβάζει ὁ ἄνθρωπος, περὶ τὴν τῶν ἑαυτοῦ χρειῶν καὶ πόθων πλήρωσιν, ἧτις εἶνε τὸ ὑπέρτατον τοῦ βίου κίνητρον, ἂν δ' ἐνίοτε ὑφίσταται τινὰ θυσίαν, πράττει τοῦτο ἐν γνώσει, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν, ἥκιστα δὲ ἠθικὴν τινὰ ἀρχὴν καὶ πεπειθῶς ὅτι δι' ἐτέρας θυσίας, προκαλουμένης ὑπὸ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ, μείζων ἐπιτευχθήσεται ἡ ὠφέλεια. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία δὲν ἀνταποκρίνεται

τὸ παράπαν πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς συνθήκης, ἥτις εἶνε ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις τῆς ροπῆς τῆς κοινωνικότητος. Αὐτὸς δ' ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὑποχρεῶν ἑαυτὸν εἰς τήρησιν τοῦ περιεχομένου συνθήκης τινός, δὲν θέλει διστάσῃ, χρείας δοθείσης, ν' ἀρνηθῇ τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ καθ' ἣν στιγμὴν πρόκειται διὰ τῆς ἀπιστίας ταύτης νὰ ἐπιτευχθῇ μείζον τι ἀγαθόν, χρησιμωτέρα ὠφέλεια ἀπὸ νέας συμβάσεως, ἐρειδομένης ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς προτέρας.

Ἡ ἐκ τῆς συνθήκης ὑποχρέωσις εἶνε ἠθικὴ κατὰ πρῶτον, ἀναγομένη εἰς τὸν κύκλον τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου, εἶτα δὲ νομικὴ, καθὸ προσερχομένη ἐξ ὑποχρεωτικῆς διατάξεως θετικοῦ δικαίου, μόνον δ' ὑπὸ τὴν διττὴν ταύτην ἔννοιαν κέκτηται κῦρος ἐν ταῖς κοινωνικαῖς σχέσεσι. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιστάσει ἡ συνθήκη εἶνε ὑποχρεωτικὴ ἐσωτερικῶς, κατ' ἐλευθέραν βούλησιν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ δι' ἐξωτερικῆς καταναγκάσεως. Ὁ κοινωνικὸς κόσμος ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς σιωπηλῆς ταύτης συνθήκης, ἥτις ἠθικῶς μὲν ἐξαναγκάζουσα κατὰ πρῶτον, νομικὰς δ' ἐπιβάλλουσα ὑποχρεώσεις ἀκολουθῶς, ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων. Πᾶσα ἄρα παράβασις τῶν ὑπ' αὐτῆς ὀριζομένων εἶνε ἄρνησις τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

§ 86. Ὅροι πρὸς ὑπαρξιν συνθήκης.

Ἴνα ἡ συνθήκη ᾖ πλήρης, ἀπαιτεῖται πρωτίστως μετὰ τοῦ ἠθικοῦ αὐτῆς περιεχομένου ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως. Ὁ μὴ κεκτημένος συνείδησιν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, καταλογισμὸν ἄρα ἐπ' αὐταῖς, οὔτε νὰ ὑποχρεώσῃ δύναται τινα συνεπείᾳ τῆς τελεσθείσης συνθήκης, οὔτε νὰ ὑποχρεωθῇ ἠθικῶς οὐδεμίαν ὑφίσταται εὐθύνην, εἴτε ἐν ἑαυτῷ, εἴτε πρὸ τῶν ὁμοίων· ἄρα ὁ τε ἠθικὸς καὶ ὁ θετικὸς νόμος οὐδαμῶς δύνανται νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψει πράξεις, τελουμένας ὑπὸ κατάστασιν πνεύματος ἐλαττωματικοῦ, τιμωρεῖ δὲ πᾶσαν, ἐπιβαλλομένην ὑπὸ τρίτου προσώπου εἰς ἕτερον, μὴ διατελοῦν ὑπὸ τὸ κράτος ἐλευθέρως βουλήσεως. Φυσικὸς ἢ ἠθικὸς ἐξαναγκασμὸς ἐπὶ τινα τῶν συμβαλλομένων αἶρει τὴν προϋποτιθεμένην ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ἄρα καὶ τὴν ἐκ ταύτης εὐθύνην. Οὕτω συνθήκη, γενομένη ὑπὸ τὸ κράτος τῆς πλάνης, τῆς ἀπάτης ἢ τοῦ δόλου, δὲν ὑφίσταται πραγματι, ἄτε μὴ δηλοῦσα τὴν πλήρη ἐλευθέραν βούλησιν τούτου ἢ ἐκείνου τῶν συμβαλλομένων.

Ἐπίσης ἡ συνθήκη πρὸς καταναγκασμὸν τῶν δι' αὐτῆς ὀριζομένων πρέπει νὰ ἐρείδῃται ἐπὶ τῆς λογικῆς καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς τούτων πραγματώσεως. Πρὸ τοῦ ἀδυνάτου φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἢ κοινωνικῶς λογικὴ οὐδὲν δύναται, ἀλλ' οὐδὲ ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις ἐντεῦθεν συνθήκη, μὴ συμμορφουμένη πρὸς τοὺς νόμους τοῦ λογικοῦ, μὴ δυνατὴ δὲ πραγματώσεως, δὲν εἶνε τοιαύτη, ἄρα οὐδ' ἐξαναγκάζεται.

Ἄλλ' ἵνα ἡ συνθήκη δικαιῶται ν' ἀπαιτῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων ἠθικῶς τε καὶ νομικῶς, πρέπει τὸ περιεχόμενον αὐτῆς νὰ ᾔνε ἠθικόν. Πᾶσα πράξις, ἀξιοῦσα ν' ἀναγνωρισθῇ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τῶν συμβαλλομένων βουλήσεως, ἄρα νὰ ᾔνε ἠθικὴ. Τὸναντίον δὲν ὑφίσταται ὑποχρέωσις, ὀφείλει δὲ νὰ τιμωρῇ προσηκόντως ὁ νόμος πράξιν, ἐπ' οὐδενὸς βασιζομένην ἠθικοῦ κύρους, καὶ ἧς ἡ ἐκτέλεσις θὰ ᾔτο ἄρνησις τῶν στοιχειωδεδεσμάτων κανόνων τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος.

§ 87. Ἐλευθερία ἐν τῇ συνθήκῃ.

Ἐρρήθη ἤδη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης παρίσταται ἡ προσωπικὴ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, καθὸ ὄντος αὐτονόμου πνευματικῶς, μὴ ἐπηρεασθέντος δὲ ὑπὸ τῆς πλάνης, τοῦ δόλου, τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ καταναγκασμοῦ. Ὡς τοιαύτη ἡ συνθήκη διέπεται ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Τούτου δοθέντος, ἡ ἐλευθέρᾳ βούλησις εἶνε τὸ πρῶτιστον στοιχεῖον τοῦ κύρους τῆς συνθήκης, εἰς οὐδένᾳ ἀλλότριον ἐπιτρεπομένου νὰ παρεμβῇ περὶ τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς. Ἰδίᾳ δὲ πρέπει ν' ἀφαιρεθῇ παρὰ τῆς πολιτείας τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ τῆς διακανονίσεως καὶ διευθύνσεως παντὸς εἴδους συνθήκης. Ἡ πολιτεία καθῆκον ἔχει νὰ κανονίσῃ ἅπαξ διὰ τῆς νομοθεσίας τὰ κατὰ τὰς συνθήκας, παρεχομένης ἀκολούθως τοῖς συμβαλλομένοις ἐλευθέρως, ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ νόμου, ἐνεργείας. Πᾶσα ἀντίθετος θεωρία, ἐπιζητοῦσα νὰ εὐρύνη τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας καὶ τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας ἐπὶ προσβολῇ τῶν δικαίων τῆς βουλήσεως, ἤθελεν ἐπιδράσῃ ὀλεθρίως ἐπὶ τῆς ἐνεργείας τῶν συνθηκῶν. Ἡ πολιτεία, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς, ἀναγράφει γενικὰς ἀρχὰς ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, καθ' ἃς ὑποχρεοῦνται οἱ πολῖται νὰ κανονίζωσι τὰς πολιτικὰς αὐτῶν σχέσεις, ἀλλ' οὐδέποτε δικαιούται νὰ ἐπεμβαίῃ, ρυθμί-

ζουσα αὐτάς αὐτοβούλως· διὰ τοῦ συστήματος τούτου καθιεροῦται ἀσυνειδήτως ἡ μέγιστη παμβασιλεία καὶ ὑπὸ τὸ ἐλευθερώτατον τῶν πολιτευμάτων. Ἡ πολιτεία ἐπίσης δικαιοῦται νὰ ἐποπτεύῃ διὰ τῶν ὀργάνων αὐτῆς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῶν νόμων προδιαγεγραμμένων κανόνων ἐν ταῖς συνθήκαις. Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία συνεπάγεται τὴν εὐθύνην, ὃ δ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀξιῶν τὸ δίκαιον τῆς αὐτονομίας ὀφείλει νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι αὐτὸν εὐθύνει πρωτίστως πᾶσα προσινομένη ἐκ τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ζημία, νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ δὲ τὴν ἀλλοτρίαν παρέμβασιν, ἥτις σὺν τῷ χρόνῳ παρατεινομένη καὶ κοινωνικὸς καθισταμένη θεσμός, θέλει προκαλέσῃ τὴν ἐθνικὴν μᾶλλον στασιμότητα καὶ ἀτονίαν ἢ τὴν εὐρωστίαν.

§ 88. Τὸ μέλλον τοῦ Συνεταιρισμοῦ καὶ ἡ δύναμις τῆς νέας κοινωνίας.

Ἡ συνθήκη εἶνε κατὰ τοσοῦτον σπουδαία, καθ' ὅσον δι' αὐτῆς ἐπιδιώκονται ὑπέρτατοι τοῦ κοινωνικοῦ βίου σκοποί. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου γρηγορεῖ ἐκάστοτε ἡ πεποίθησις, ὅτι οὗτος μεμονωμένος ζῶν καὶ καθ' ἑαυτόν, πεπερασμένος ἐν μέσῳ πεπερασμένων ὄντων, δὲν δύναται νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀτελῆ αὐτοῦ προσωπικότητα ἢ μόνον διὰ τῆς συμβολῆς καὶ τῆς συνεργασίας τῶν ἄλλων. Ἐν τούτῳ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ δίκαιον τῆς συνθήκης. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, δι' αὐτῆς ἐξερχομένη τοῦ περιορισμένου κύκλου τῆς ἀτομικότητος, λαμβάνει νέαν ὑπόστασιν, τὸ βέπτισμα νέου βίου, εὐρυτέρου καὶ καθολικωτέρου. Ἐν τῇ τοιαύτῃ φορᾷ ζῆ ἀπ' αἰῶνων ἡ ἀνθρωπότης, καθ' ὅσον δὲ διαρρήγνυσι τὰ δεσμὰ τοῦ ἀτομικοῦ βίου, κατὰ τοσοῦτον καὶ τελεσφορώτερον βαίνει πρὸς τὴν τελειότητα καὶ τὴν εὐημερίαν.

Ἡ ἐπιστήμη, αἱ κοινωνικαὶ δυνάμεις, αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι, πᾶν τὸ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πρωταγωνιστοῦν ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὀφείλει νὰ συντελέσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸ εἰς τὴν μεγάλην ταύτην παλιγγενεσίαν τοῦ μέλλοντος, ἥτις δὲν θέλει ἀπορρεύσῃ ἀπὸ τῆς διαστάσεως καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀπὸ τῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ ἀτομισμοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κοινῆς συμπράξεως καὶ φιλαλληλίας. Ὁ ἀνθρώπινος αἰὼν δέον νὰ δημιουργηθῇ ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, πεφωτισμένως καὶ ἐν συνειδήσει δρώσης, οὐχὶ δὲ

ὑπό τινος ὑπερφυοῦς ἀποκαλύψεως, ἀξιούσης τὸν ἄνθρωπον ὄργανον τῶν χρησμῶν αὐτῆς. Διὰ τῆς συνθήκης, διὰ τοῦ συνεταρισμοῦ, τῆς συνενώσεως ταύτης τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων εἰς ἐνιαίαν καὶ κεντρικὴν, ἐπιτευχθήσεται ἀναμφιβόλως ἡ μεγάλη, ἡ παγκόσμιος κοινωνία τοῦ μέλλοντος, ἐν ἣ χωρὶς νὰ παραβιασθῇ ἡ ἰδιοφυία τοῦ ἀτόμου, τῆς φυλῆς ἢ τοῦ ἔθνους, ἡ ἀνθρωπότης θέλει αἰσθανθῇ καὶ κατανοήσῃ ἑαυτὴν ὑπὸ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν. Ὁ παρακωλύων ἄρα τὴν μεγάλην ταύτην ἐξέλιξιν εἶνε ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Τὸ δίκαιον τοῦ συνεταρισμοῦ πρέπει ν' ἀναγνωρισθῇ καὶ κυρωθῇ πανδημῶς ὑπὸ τε τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς τάξεως. Ἐν τούτῳ ἀποκαλύπτεται πλήρης ἡ ἰδέα τοῦ ἀτόμου, ἡ συνειδήσις τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, κρατυνομένου οὕτως ὑπὸ τὴν εἰς ἑαυτὸ πεποιθήσιν καὶ ἐργασίαν. Πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυστηρίου τῆς εὐτυχίας τὸ ἄτομον ὀφείλει ν' ἀπευθυνθῇ εἰς ἑαυτό, εἰς τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, οὐχὶ δ' εἰς τινὰ ἀνωτέραν δύναμιν, μυστικὴν, ὑπερφυσίαν, εἴτε τὴν θρησκείαν, πρὸς ἣν τὸ πάλαι κατέφευγεν, εἴτε τὴν πολιτείαν, ἧς τὴν ἀντίληψιν ἐπικαλοῦνται νῦν ἐν ἀπορίᾳ ἄλλης ὀρατῆς δυνάμεως οἱ ζητοῦντες νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρωπότητος διὰ παραβόλων σκέψεων καὶ σχεδίων, ἡκιστα πιστουμένων ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε ἱστορικῶν δεδομένων. Τὸ ἄτομον ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ θέλει κατορθώσῃ ν' ἀναπληρώσῃ διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀλληλεγγύης τὰ ἐλλείποντα τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Ὁ συνεταρισμός, ἡ πληρεστάτη αὕτη ἐκδήλωσις τοῦ δικαίου τῆς συνθήκης, εἴτε τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν βελτίωσιν τῶν ἀνθρώπων σκοπεῖ, εἴτε τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, ἔσται ἰσχυρὰ δύναμις, ἀκαταγώνιστος ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Εἰς αὐτὴν ἀνήκει ἄρα τὸ μέλλον, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἡ ἰσχύς τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν, διασπώντων τὰ περιβάλλοντα αὐτοὺς δεσμὰ τῆς ἀτονίας, δημιουργούντων δὲ δι' αὐτοῦ νέον κοινωνικὸν παράγοντα τῆς ἱστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Τὸ δίκαιον τῆς Προόδου — Ἐπανάστασις καὶ Μεταμορφώσεις.

§ 89. Ἡ ἰδέα τῆς Προόδου.

Ἡ φυσικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου διδάσκει, ὅτι ἡ σημερινὴ κατάστασις αὐτοῦ δὲν εἶνε ἡ πρώτη ἐμφάνεια τῆς δημιουργίας, ἀλλ' ὅτι ὑπέστη ποικίλας μεταμορφώσεις. Πᾶσα νέα δημιουργία προῆλθεν ἐκ καταστροφῆς καὶ ἀλλοιώσεως τοῦ ὑφισταμένου ὑπὸ τῶν ἀκαταγωνίστως ἐνεργουσῶν φυσικῶν δυνάμεων, ὑφ' ὧν τὴν δρᾶσιν ἀνακαινίζεται οὗτος, ἵνα ἐξέλθωσι μετὰ χρόνον νέαι μορφαί, τελειότεραι καὶ εὐρυθμότεραι. Τοιοῦτος εἶνε ὁ νόμος τῆς δημιουργίας, ἐκδήλωσις τῆς αἰωνίας κινήσεως τοῦ παντός, καταστροφῆς καὶ ἀναβιώσεως, θανάτου καὶ παλιγγενεσίας.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὃ περ ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμη ἐκάλεσεν *ἐξέλιξιν*, δὲν ἐκδηλοῦται μόνον ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ. Ὅπως ἡ ἐνεστῶσα γεωλογικὴ κατάστασις τοῦ ἡμετέρου πλανήτου εἶνε τὸ πόρισμα μακρᾶς ἐργασίας προηγουμένων διαδοχικῶν μεταβολῶν, οὕτω καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε συνέχεια ποικίλων μεταμορφώσεων, ἐπελθουσῶν ἐν τῷ διαστήματι τῶν αἰώνων. Ἄλλ' αἱ ἱστορικαὶ αὗται μεταμορφώσεις δὲν τελοῦνται ἀσυνειδήτως, ὅπως αἱ φυσικαί. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικὸν ὄν, δὲν εἶνε αὐθαίρετον τῆς ἀνάγκης δημιούργημα καὶ νευρόσπαστον, μηχανὴ κατὰ βούλησιν ἐξωτερικὴν δρῶσα. Πεπροικισμένος δὲ δι' ἐλευθέρας βουλήσεως εἶνε ὁ κατ' ἐξοχὴν αἷτιος πάσης ἱστορικῆς ἐπὶ τὰ πρόσω μεταμορφώσεως, δι' ἧς ἐπιτυγχάνει τὴν ἱστορικὴν ἑαυτοῦ πρόοδον.

Ὑπὸ τὴν συμβολὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἰδίᾳ κατενόησεν οὕτω τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἀνθρώπου ἡ καθ' ἡμᾶς κοινωνικὴ ἐπιστήμη, τὴν διηνεκῶς ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρόοδον αὐτοῦ συνφδὰ τοῖς νόμοις τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως. Ὅτι δ' ἄλλοτε ἐπίστευσεν ἡ συνείδησις

τῆς ἀνθρωπότητος τοῦτο κατεδικάσθη ἤδη ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης. Οἱ θρύλοι περι χρυσοῦ αἰῶνος, τοῦ πρώτου βίου τῶν ἀνθρώπων, περι παραδείσου δὲν πιστεύονται πλέον, τὸναντίον δ' ἀποδείκνυται ἐκ τῶν ἐπαγωγικῶν δεδομένων τῆς ἐπιστήμης, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία σταδιοδρομεῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὴν ἀκατάσχετον φορὰν τῶν νόμων τῆς παγκοσμίου ἐξελίξεως. Πᾶσα ἐκδήλωσις τῆς πνευματικῆς ἡμῶν φύσεως, γλῶσσα καὶ θρησκεία, τέχνη καὶ ἐπιστήμη, δίκαιον καὶ πολιτεία εἶνε βαθμιαῖον πόρισμα μακρᾶς ἐξελικτικῆς ἐργασίας. Αὕτη δὲν τελεῖται ὁμαλῶς ἐξ ὀλοκλήρου, ἀνωδύνως, ἀνευ ἀντιδράσεως. Πᾶσα μεταμόρφωσις εἶνε ἀποτέλεσμα διηνεκοῦς ἀνταγωνισμοῦ, συγκρούσεων βιαίων ἢ κανονικῶν. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν, τείνον πρὸς τὴν βελτίωσιν ἑαυτοῦ καὶ τὴν τελειότητα, μεταξὺ τῶν πρώτων δικαίων κέκτηται καὶ τοῦτο, τὸ δίκαιον τῆς προόδου. Πᾶσα δὲ κατ' αὐτοῦ προσβολή, ἣτις εἶνε προσβολή τῶν αἰωνίων δικαίων, τῆς τιμῆς, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, παρέχει εἰς αὐτὸν τὸ δίκαιον τῆς διεκδικήσεως.

Τὸ δίκαιον τοῦτο ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι ἐκάλεσαν Ἐπαναστάσιν.

§ 90. Θεωρία τῆς Ἐπαναστάσεως.

Τὸ φαινόμενον τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ διαφέροντος ἐμελετήθη πάλαι τε καὶ νῦν. Ἡ ἐλληνικὴ ἐπιστήμη πλέον ἢ ἄπαξ εἶπε τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον αὐτῆς. Αἱ πολιτεῖαι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας εἶχον διαυλακωθῆ ὑπὸ ποικίλων ἀνατρεπτικῶν ρευμάτων· οὕτως ἐμελλε κατ' ἀνάγκην νὰ ἐρευνηθῆ ἡ φύσις αὐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα. Σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ ὑποτιθέμενος Πυθαγόρειος Ὀκελλος ὁ Λευκανὸς μετὰ βαθυνοίας ἠρεύνησε τὸ φαινόμενον τοῦτο.

Μεταβάλλονται πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ κατ' ἀνάγκην. Αἱ κοινωνίαι γεννῶνται, ἀναπτύσσονται καὶ ἐκλείπουσι πάλιν συνωδὰ τῷ νόμῳ τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς «Παντελῆς δὲ φθορὰ τὰς περὶ τὰν γὰν διακοσμήσιος οὔτε γέγονεν, οὔτε ἐσεῖται πόκα· διὸ καὶ τοῖς λεγόντεσσι τὴν τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ἀρχὴν ἀπὸ Ἰνάχῳ ἤμεν τῷ Ἀργεῖω ποθεκτέον οὕτως, ὡς οὐκ ἀπὸ τινος ἀρχῆς πρώτας, ἀλλὰ τὰς γενομένας μεταβολὰς κατ' αὐτόν· πολλάκις γὰρ ἤδη καὶ γέγονε καὶ ἐσεῖται βάρβαρος ἡ Ἑλλάς, οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων μόνον γινομένα με-

τανύστατος, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσιος, οὔτε μείζονος οὔτε μείονος αὐτῆς γινομένης, ἀλλὰ κοινοτέρως ἄρει καὶ ποθ' ἀμέ ἀρχῆς λαμβανούσας» (1). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης ἀνέλυσε μετὰ βεβαιότητος ὀξυδερκείας τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὁ δὲ Πολύβιος διὰ μακρῶν ἀναλύει τὰ κατὰ τὴν ἀνακύκλωσιν τῶν πολιτειῶν, «καθ' ἣν μεταβάλλει καὶ μεθίσταται, καὶ πάλιν εἰς αὐτὰ καταστᾶ τὰ κατὰ τὰς πολιτείας» (2).

Ρωμαῖοί τε καὶ Χριστιανοί, οἱ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως πολιτειοδίφαι ἠρεύνησαν τὸ φαινόμενον τῆς Ἐπαναστάσεως οὐχὶ ὡς φυσικόν, ἀλλ' ὡς ἕκτακτον ἐκάστοτε κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ἔνεκα ποικίλων αἰτίων. Ἡ ἐπανύστασις ἐκρίθη ὡς παθολογικὸν σύμπτωμα τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως λαοῦ τινός. Οὕτως ἔλεγεν ὁ Βάκων, ὅτι οἱ ἰθύντορες τῶν λαῶν ὀφείλουσι νὰ γινώσκωσι τὸ βαρόμετρον τῶν πολιτικῶν καταιγίδων· ἡ δ' ὑποθήκη αὕτη μαρτυρεῖ οὐ μόνον τὸ βαθὺ πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀξυδερκείαν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, κατορθώσαντος νὰ προοδεύσῃ διὰ τῶν κανονικῶν μᾶλλον ἢ τῶν βιαίων μεταβολῶν. Ὁ Μοντέσκιος ἐπίσης ἐθεώρει αὐτὸ σύνθημα φαινόμενον, ποῦ μὲν ταχύτερον, ποῦ δὲ βραδύτερον ἐπιφαινόμενον, ἐν Γαλλίᾳ δὲ ἀνὰ πᾶσαν δεκαετίαν.

Φιλοσοφικώτερον ἀνεπτύχθη ἡ θεωρία τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου: Οὐδὲν μέγα, λέγει οὗτος, ἐτελέσθη καὶ γενναῖον ἄνευ πάθους. Τὸ πάθος εἶνε ἢ ἐξ ὑποκειμένου ἐκδήλωσις τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς βουλήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς δραστηριότητος. Τὸ πνεῦμα διέπει τὰ τοῦ κόσμου τούτου· ἐν τούτοις πραγματούμενον ἐν αὐτῷ, πλήρει ὄντι παθῶν καὶ συγκρούσεων, ὑφίσταται τὴν ἐπενέργειαν αὐτῶν, ἄνευ ἀγῶνος δὲ οὐδὲν δύναται νὰ τελέσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ.

Ἡ γαλλικὴ Ἐπανύστασις εἶχεν ἤδη κηρύξῃ τὸ δίκαιον αὐτῆς προφορικῶς καὶ ἐμπράκτως. Τότε ἐν τῷ στροβίλῳ τῶν γεγονότων, τῶν ἀνατρεψάντων προαιώνιον καθεστῶς, τὸ φαινόμενον τῆς ἐπαναστάσεως κατέστη τὸ θέμα τῆς τε ἐνεργοῦ πολιτικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τὸ μὲν ὁ Μπροῦκε ἐν εὐγλώττοις σελίσιν ἀμφισβητεῖ τὸ δίκαιον καὶ τὸ κῦρος αὐτῆς ἐξ ὀνόματος τοῦ δικαίου τῆς ἱστορίας, ὁ δὲ Δεμαίτρος, ἐξ ὀνόματος τοῦ θείου δικαίου, ἀπαγγέλλει τὸ ἀνάθεμα.

(1) Ἰωάννου Στοβαίου Φυσικά καὶ Ἠθικά (428).

(2) Ἱστορίαι VI, 9.

ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ὁ ἰδεολόγος Φίχτης ὑπερμαχεῖ αὐτῆς διὰ φιλοσοφικωτάτης συγγραφῆς, ἐνῶ ταυτοχρόνως σχεδὸν ὁ Σατωβριάνδος ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἢ μᾶλλον ὁ κόσμος, ἀντὶ νὰ προσεγγίζωσιν εἰς τὸ τέρμα τῶν ἐπαναστάσεων, κατάρχονται ἤδη αὐτῶν. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων κατισχύει πάσης ἀντιθέτου ἐπιθυμίας.

Ἰνα κατανοηθῇ ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἀπὸ φυσιολογικῆς ἀπόψεως καὶ οὐχὶ ὡς ἱστορικὸν μόνον φαινόμενον. Ἡ ἰδέα τῆς ἐξέλιξεως καὶ τῆς μεταμορφώσεως τῶν εἰδῶν, ἣν ὑπόθεσιν ἐκάλεσε μετριοφρονῶν ὁ ἔξοχος αὐτῆς θεωρητικὸς, ἀλλ' ἥτις ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι εἰσέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῆς ἐπιστήμης καὶ κατέκτησεν αὐτήν, ὤφειλε νὰ παράσχῃ ἰσχυρὰν ὄθησιν καὶ ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν φαινομένων τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ἡ μεταβολὴ ἐν τε τῷ φυσικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ βίῳ κατεδείχθη ὡς οὐσιώδης χαρακτήρ τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου, ἀπὸ στοιχειώδους καταστάσεως ἀρχομένου, βαθμηδὸν δ' ἀνελισσομένου καὶ συντιθεμένου. Ἡ φύσις τῆς ζωῆς πάντων τῶν ἐνοργάνων ὄντων εἶνε ἡ ἐξέλιξις αὐτῶν, ἡ μετάστασις τουτέστιν ἀπὸ ἀπλουστέρων τύπων εἰς τοὺς μᾶλλον συνθέτους. Ἀλλ' ἡ μεταμόρφωσις αὕτη καὶ ἡ ἐξέλιξις δὲν τελοῦνται κατὰ λογικοὺς ἐξ ὀλοκλήρου κανόνας. Ἐν τῇ ροπῇ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς πρόοδον ἀποκαλύπτεται ἡ δημιουργικὴ καὶ συνθετικὴ αὐτοῦ δύναμις ἔτι μᾶλλον, ὅτε προβάλλονται μικρὰ ἢ μεγάλα προσκόμματα. Ὁ βίος εἶνε διτηνεκῆς ἀνησυχία, ἀκατάπαυστος ροπὴ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἄτομα καὶ λαοὶ αἰσθάνονται ἑαυτοὺς εὐρωστοτέρους διὰ τῆς πάλης· ἐπακολουθῆμα δ' αὐτῆς εἶνε ἐκάστη ἀνωτέρα βαθμὶς, ἣν προσκτᾶται ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς σταδιοδρομίᾳ. Ὁ μὴ ἔχων πόθον πρὸς τι τελειότερον, εἴτε ἄτομον, εἴτε λαός, ἀπώλεσε τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ φύσιν· ἄρχεται ἡ κατὰπτωσις καὶ ἡ διαφθορὰ τοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ ἀποσύνθεσις καὶ ἡ διάλυσις. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει καθῆκον νὰ καταγωνισθῇ κατὰ τῆς καταστάσεως ταύτης, νὰ διεκδικήσῃ δὲ τὴν πρόοδον ἑαυτοῦ, τὴν βελτίωσιν, διὰ παντὸς βιαίου ἢ εἰρηνικοῦ τρόπου.

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐρείδεται τὸ δίκαιον τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς ἡ σύνοψις καὶ τὸ πόρισμα τῆς πραγματώσεως τῶν ἀρχηγόνων δικαίων, τῆς προσωπικῆς τιμῆς, τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας κ.λ.

Ἡ ἐπανάστασις, ὡς βιαία ἐκδήλωσις τῆς προόδου, ἡ ἐξέλιξις ὡς εἰρηνικὴ, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ κατ' οὐσίαν, εἴτε ὑπὸ τοῦ πάθους, εἴτε ὑπὸ

τοῦ λόγου ὑπαγορεύονται, τελοῦνται κατ' ἀνωτέραν φυσικὴν οἰκονομίαν. Ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπάρχουσα ζωτικὴ δύναμις ροπῆς πρὸς τελειότητα τείνει νὰ ἐκδηλωθῇ σὺν τῷ χρόνῳ εὐρύτερον καὶ διαπλαστικώτερον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν τελεῖται πάντοτε κανονικῶς, εὐρύθμως, ἄνευ καταστροφῶν. Ὅπως ὁ Μωϋσῆς ἐλάμβανε τὰς ἐντολάς τοῦ Δεκαλόγου, τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην τῆς θείας βουλήσεως, ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἐν μέσῳ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν, οὕτως οἱ λαοὶ λαμβάνουσι τὸν Δεκάλογον ἐκάστης ἱστορικῆς περιόδου. Πᾶσα ἱστορικὴ μεταβολὴ παρακολουθεῖται ὑπὸ τῶν οἰωνῶν τούτων, ἀπαισιῶν ἅμα καὶ ἀσπασίῶν Διοσηρειῶν καταστροφῆς καὶ ἀναγεννήσεως.

Ἡ ἐπανάστασις ἐμφανίζεται ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ὅτε μὲν διὰ τῶν ἐσωτερικῶν συγκρούσεων μεταξὺ τῶν ἀτόμων, τῶν ἀποτελούντων πολιτικὴν τινὰ κοινωνίαν, ὅτε δὲ ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν συγκρούσεων μεταξὺ λαῶν, ἀντίθετα διωκόντων συμφέροντα. Ὁ περὶ τοῦ δικαίου ἀγὼν προκαλεῖ διηνεκὴ ἐνέργειαν ὑπὲρ κρείττονος καταστάσεως. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ πολιτείας τινὸς ἠθικὴ τις ἀρχὴ τείνει νὰ ὑποσκελίσῃ καὶ ἐκμηδενίσῃ τὸ ἤδη ὑφιστάμενον καθεστῶς πρὸς ἐπίτευξιν ὑπερτέρου. Ἐν τῷ ἐξωτερικῷ βίῳ τῆς πολιτείας πάλιν ὁ μεταξὺ λαῶν καὶ φυλῶν ἀνταγωνισμὸς, ὁ θρίαμβος τοῦ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ἰσχυροτέρου εἶνε ἕτερα μορφή τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ δρώσης ἐξελίξεως, ποικίλως κατὰ χρόνον καὶ τόπον ἐκφαινομένης. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἱστορίας ἡ ἐπανάστασις φέρει χαρακτηριστῆρα ἐγωιστικόν, ἠκιστα δὲ καθολικόν· εἶνε ἔργον μιᾶς τάξεως φιλοδοξοῦ, ἰσχυρᾶς καταστάσεως καὶ ζητούσης διὰ τῆς θρησκείας ἢ τῆς πολιτείας νὰ ἐπιβληθῇ τῶν ἄλλων· ἡ ἐξωτερικὴ ἐπίσης μεταξὺ ἀντιμάχων λαῶν πάλη εἶνε ἐκδήλωσις δυναστικῶν ἢ προσωπικῶν φιλοδοξιῶν, σπανίως δὲ πόθος τοῦ κρείττονος. Ἀλλὰ καθόσον ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία μορφοῦται, ἐπικρατοῦσης τῆς ἠθικότητος, καθ' ὅσον ἡ ἐννοια τοῦ δικαίου καθίσταται ἀνθρωπίνη, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ ἐπανάστασις παρίσταται τοιαύτη. Ἐν τῇ ἀναπτύξει δὲ τοῦ πολιτισμοῦ ἡ ἐπανάστασις δὲν ἀφορᾷ εἰς τὰ συμφέροντα ἀτόμου ἢ τάξεως, ἀλλ' εἰς καθολικώτερα ἰδεώδη, εἰρηνικώτερον ἐκδηλουμένη.

Ἐναργῶς παρίσταται τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐν τῷ βίῳ τῶν καθ' ἡμᾶς λαῶν. Τὰ μεγάλα προβλήματα λύονται ὅπως δήποτε διὰ τῆς συζητήσεως ἐν ἐλευθερίᾳ τῶν ἀντιμαχομένων γνωμῶν. Ἐκλείπουσιν

όσημέραι αὐτὴν ἐν τῷ σκότει συνωμοσίαι πρὸς ἐπίτευξιν νέας ιδέας. Ὑπὸ τὰς τοιαύτας δὲ συνθήκας ἐπιτυγχάνεται ἡ πρόοδος.

Ἡ ἐπανάστασις ποικίλλει κατὰ χρόνον καὶ τόπον. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ψυχροῦ κλίματος ἢ φαντασία καὶ ἡ σκέψις διατελεῖ περιορισμένη, ἄρα ἀνίκανος νὰ τείνη μετὰ σφοδροῦ πόθου πρὸς τὸν κόσμον τοῦ ιδεώδους· τοῦναντίον δ' ἐν τοῖς θερμοῖς κλίμασιν εἶνε ἀνησυχωτέρα καὶ νεωτεριστικωτέρα· παρ' αὐτοῖς ἰδίᾳ αὐτὴν χρειᾶται εἶνε ἐλάσσονες, παρέχουσαι εὐκαιρίαν εἰς τὸ πνεῦμα πρὸς ἐπιζήτησιν κρείττονος καταστάσεως διὰ τίνος μεταβολῆς.

§ 91. Τὸ πρόβλημα τῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Ἡ ἐπανάστασις, ἔκπαλαι μὲν, ἀλλ' ἰδίᾳ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας εἶνε τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐν τῇ ἱστορικῇ εἰκόνι τῶν νεωτέρων λαῶν παρίστησιν αὕτη σπουδαιότατον πρόσωπον. Ἡ Ἰταλία, συνταρασσομένη ὑπὸ τοῦ ἐπαναστατικοῦ δαίμονος καὶ μὴ εὐροῦσα ἔτι πλήρη ἀνέπαυσιν· ἡ Ἰσπανία, περιστρεφόμενη ἐπὶ τοῦ ἀναρχικοῦ κραββάτου ἀνήσυχος καὶ ἀγωνιώσα· ἡ Γαλλία, μηδέποτε εἰρηνεύουσα, σείουσα τὴν δαῖδα τῆς ἐπαναστάσεως ἄνευ ἐλπίδος καὶ εὐτυχίας, παριστῶσα τὴν φλεγομένην βύβλον τοῦ Χωρήθ, χωρὶς νὰ εἴπη τὸ ποθαινὸν Εὐρηκα τοῦ μεγάλου προβλήματος· ἡ Ρωσσία, διὰ τοῦ Μηδενισμοῦ ἐπιζητοῦσα ἀποτόμως τὰ ἀνέφικτα ὕψη χιμαρικοῦ καὶ ἀπραγματοποιήτου κοινωνικοῦ ιδεώδους· καὶ αἱ λοιπαὶ χῶραι τῆς Εὐρώπης μᾶλλον ἢ ἥττον βοσκόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐπαναστατικοῦ πυρετοῦ. Τοιαύτη εἶνε ἡ ζοφερὰ ἱστορικὴ εἰκὼν τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀκαταπαύστως ἐργαζομένων καὶ ἐπιζητούντων κατάστασιν ὑπερτέραν τῆς σημερινῆς μετ' ἡλεκτρικῆς ταχύτητος.

Ἡ ἐπανάστασις εἶνε δημιουργία· τοιοῦτο τὸ σύνθημα τῶν ἀνατρεπτικῶν, κηρυττόντων τὴν καταστροφὴν παντὸς καθεστῶτος, ἰδιοκτησίας, γάμου, θρησκείας καὶ αὐτῆς τῆς πολιτείας καὶ προσφερόντων πάντα ταῦτα ἐξιλαστήριον βορᾶν καὶ θυσίαν εἰς τὸν δαίμονα τῆς παλιγγενεσίας ὑπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀπολύτου ἰσότητος. Ἡ ἐπανάστασις καθίσταται τὸ *perpetuum mobile* τῆς ἱστορίας, ἀναγκαία καθ' ἑκάστην πρὸς ἀποκάθαρσιν πάσης κοινωνικῆς δυσχερείας. Ὀφείλει ἄρα

ἡ νέα κοινωνία νὰ μελετήσῃ ἐπισταμένως τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἀντὶ δὲ νὰ ἐξαντλήται εἰς τὴν ἀκίνδυνον αὐτοῦ καταπολέμησιν, εἰς τὸ ἀνάθεμα τῶν Δεμκίτρων, ἢ εἰς τὴν ἀποθέωσιν τῶν ἀναρχικῶν, νὰ ὀρίσῃ τὸν προσήκοντα τρόπον, δι' οὗ θέλει δυνηθῆ, ἀναγνωρίζουσα τὸν ἱστορικὸν τοῦτον νόμον ὡς ἀναγκαίαν ἐκδήλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, νὰ ὀργανώσῃ αὐτὸν ἐπὶ κοινωνικῇ ὠφελείᾳ.

§ 92. Ὁργάνωσις τῆς Ἐπαναστάσεως — Μεταρρύθμισις.

Ὁ Ἰωσήφ Δεμαῖτρος εἶπεν, ὅτι ἡ ἱστορία τῶν πολέμων εἶνε ἱστορία τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἀνέπτυξε τὸ περιώνυμον τοῦτο σόφισμα δι' ἀπαισίως καταπληκτικῆς εἰκόνας. Διατί νὰ μὴ ρηθῆ, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως εἶνε ἡ ἱστορία τῆς κοινωνίας, ἡ φυσικωτέρα παράστασις τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τῶν λαῶν δραστηριότητος καὶ ἐνεργείας; Αὕτη, ὡς ἀνθρώπινον δίκαιον, ἐκδηλοῦται ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἱστορικῆς ἐμφανείας τῶν ἀνθρώπων· βαρβάρως μὲν κατὰ πρῶτον, καθ' ὅσον δὲ ἡ ἀνθρωπότης ἀναπτύσσεται, κανονικώτερον ρυθμίζουσα τὰς σχέσεις αὐτῆς, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ ἐπανάστασις λειτουργεῖ εἰρηνικώτερον. Τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος κατισχύει τοῦ πάθους τῆς ἐξοντώσεως. Καὶ ναὶ μὲν, ἐν τῷ ἰλίγγῳ τοῦ ἀγῶνος δυνατόν ν' ἀπολυθῶσιν ἐνίοτε πρὸς στιγμὴν πᾶσαι αἱ καταστρεπτικαὶ δυνάμεις, αἱ μέχρι τῆς προτεραίας λανθάνουσαι, οὐχ ἥττον πάντοτε κατισχύει ὁ λόγος, ὡς δημιουργικὸς παράγων τῆς νέας τάξεως.

Οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῆ τὴν ἀλήθειαν, τὸ φιλοσοφικὸν καὶ ἱστορικὸν δίκαιον τῆς ἐπαναστάσεως· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἀρνεῖται αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δίκαιον αὐτοῦ πρὸς τὴν πρόοδον, πρὸς τὴν βελτίωσιν, πρὸς τὴν κτῆσιν τῶν ὑψίστων ἀγαθῶν τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας, ὧν ἄνευ δὲν δύναται νὰ κατανοηθῆ οὗτος καὶ δι' ὧν διακρίνεται τῶν λοιπῶν ὀργανικῶν ὄντων, μόνος ἐξ αὐτῶν κεκτημένος λόγον, ἄρα συνείδησιν ἑαυτοῦ, ἄρα ἐμφύτους ροπὰς πρὸς τὸ κρεῖττον καὶ τὸ τέλειον. Ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, ὁ λόγος καθίσταται πραγματικότης. Ὁ ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν λαῶν φαινόμενος σκοπὸς διέρχεται διὰ ποικίλων φάσεων, μέχρις οὗ πραγματωθῆ ὑπὸ τὴν συνθετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ λόγου. Ἐν ταῖς μεταμορφώσεσι ταύταις καταστρέφεται ἐν ἐπιγνώσει ὅτι ἄχρηστον καὶ ἐπιβλαβές, ἀντι-

καθίσταται δὲ δι' ἑτέρου, μᾶλλον προσήκοντος πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς κοινωνίας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συζητήσεως καὶ τοῦ λόγου ἀντὶ τῶν τέως κρατούντων ἐνστικτῶν τοῦ πάθους, τῆς βίας καὶ τῆς ὑποψίας.

Τοιαύτη ἔσται ἡ ἐπανάστασις ἐν τῷ μέλλοντι. Τὸ πάθος ὑποταχθήσεται εἰς τὸν λόγον, καθιστάμενον ὄργανον αὐτοῦ, ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ δὲ ταύτῃ ἐνότητι καὶ συνεργασίᾳ ἄνευ περιπετειῶν καὶ συγκρούσεων θέλει εὐρίσκειν ἢ ἀνθρωπότης τὴν κλεῖδα τῆς λύσεως τῶν ἀποριῶν αὐτῆς καὶ τῶν προβλημάτων. Αἱ ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ μεταξὺ ἀτόμων καὶ λαῶν ρήξεις, αἱ ἐπαναστάσεις καὶ οἱ πόλεμοι, ὑπὸ διάφορον μορφήν ἐκφαινόμενα συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ λόγου καὶ τῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς προόδου, οὐδέποτε θέλουσιν ἐκλίπειν, διότι τοῦτο θὰ ἦτο ἄρνησις τοῦ ἀνθρωπίνου σκοποῦ, θέλουσι δὲ καταστῆ κανονικώτεραι καὶ ἀνθρωπινώτεραι.

Ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ κεῖται ἡ ἰδέα τῆς Μεταρρυθμίσεως, τῆς κανονικῆς ἐξελιξέως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀντὶ τῆς τέως κρατούσης ἐπαναστατικῆς βίας. Οἱ λαοὶ καλοῦνται νὰ ἐργασθῶσι πρὸς τοῦτο.

Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ μορφῇ τῆς μεταρρυθμίσεως τὸ δίκαιον τῆς προόδου θέλει λειτουργήσῃ τέλει ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτῆς ἀμυνα ἔσται ἐν τῶν πρωτίτων καὶ μᾶλλον ἀναφαιρέτων δικαίων. Ἡ τελευταία κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος μαρτυρεῖ τὴν ὁσημέραι τελουμένην πραγμάτωσιν τῶν ιδεῶν τούτων ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς καὶ ἐξωτερικαῖς τῶν πολιτειῶν σχέσεσι, πάσης κατακτήσεως ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν διεξαγομένης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἄνευ τῶν ἀναστατώσεων ἐκείνων καὶ τῶν καταστροφῶν, αἵτινες ἐπλήρουν πρότερον τὰ χρονικὰ τῆς ἱστορίας. Οὔτε ὁ ἀγὼν αἵρεται βεβαίως ἀπὸ τοῦ βίου τῶν λαῶν διὰ τῆς νέας ταύτης μορφῆς τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν προόδου, οὔτε ἡ ἀμιλλα, ἀλλ' οὔτε ἡ δημιουργικότης τοῦ πνεύματος ἐν τῇ ἐπιζητήσει κρείττονος καταστάσεως. Πᾶσαι αὐτῶν αἱ ὁρμαὶ καὶ αἱ δυνάμεις ἐκφαίνονται ἀείποτε ζωηρῶς, ἀλλὰ κανονικώτεραι καὶ ἀλληλεγγυώτεραι. Τοιαύτη ἡ ἠθικὴ φυσιογνωμία τοῦ παρόντος, ἀλλὰ κατὰ μείζονα λόγον ἔσται ἡ τοῦ μέλλοντος, εὐρύτερον πραγματοποιήσας τὰ ἀνθρώπινα ιδεώδη διὰ τῆς εἰρηνικῆς μεταμορφώσεως τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ἐν πνεύματι δικαιοσύνης, ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς μεταρρυθμίσεως, οὐχὶ δὲ τῆς μετὰ πάθους καὶ βίας ἐπαναστάσεως.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΙΔΙΩΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄτομον, ὡς μονάς, ὡς αὐθυπόστατος ἄρα καὶ αὐτόνομος ἐν τῷ βίῳ κοινωνικὸς μικρόκοσμος, δὲν δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ μόνος τὸν τε φυσικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτοῦ προορισμόν. Ἐσωτερικὴ ὄρμη ὠθεῖ αὐτὸν πρὸς τὸν ἔξω κόσμον, πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἐνότητα, τὴν ἐντελεστάτην κατάστασιν τοῦ βίου. Ἐν τῇ νέᾳ τάύτῃ καταστάσει, ὅλως διαφόρῳ τῆς τοῦ ἀτόμου, παράγονται κατ' ἀνάγκην νέαι σχέσεις, νέα ἄρα δίκαια, ἴδιον μὲν ἔχοντα κύκλον ἐνεργείας, ἀπορρέοντα δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχηγόνων δικαίων. Αἱ σχέσεις αὗται ἐκδηλοῦνται ἀρχικῶς ἐν σφαίρᾳ, στενωτέρᾳ ἢ εὐρυτέρᾳ, ἀφορῶσι δὲ εἰς τὴν κοινὴν σύμπραξιν τῶν ἀνθρώπων· ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχικὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνικῆς τῶν ἀτόμων ὀρμῆς, τὴν πρώτην κοινωνίαν. Ἐντεῦθεν παράγεται τὸ λεγόμενον ἰδιωτικὸν δίκαιον τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, διέπον κατ' ἐξοχὴν τὰς ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ ἀναπτυσσομένας σχέσεις. Ἀπὸ τῆς οἰκογενείας, ἣτις εἶνε ἡ πρώτη κοινωνία, ἀναπτύσσονται σὺν τῷ χρόνῳ ἕτεραι σχέσεις, ποικιλώτεραι καὶ καθολικώτεραι, κατ' ἀκολουθίαν νέα δίκαια, ἀφορῶντα εἰς τὴν διακανόνισιν τῶν σχέσεων τούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ἡ Οἰκογένεια.

§ 93. Ἀρχὴ καὶ ἔννοια τῆς Οἰκογενείας.

Ἐκ τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ συστάσεως ὁ ἄνθρωπος ρέπει ἀναγκαίως πρὸς τὴν ἐνότητα. Μὴ δυνάμενος ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἀτόμου νὰ πληρώσῃ πάσας τὰς χρείας, ἐπιζητεῖ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἐξεγέρσεως τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως νὰ πραγματοποιήσῃ βίον ἀνώτερον καὶ πληρέστερον. Ἐντεῦθεν ἡ πρώτη ἐκδήλωσις καὶ παράστασις τῶν ὀρμῶν τούτων, ἧτις ἐν τῇ ἀρχετύπῳ αὐτῆς μορφῇ παρίσταται διὰ τῆς *Οἰκογενείας*.

Ἡ οἰκογένεια εἶνε ἡ πρώτη ἐμφάνεια τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐξελίξεως, ἐντελέχεια τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἀτελείας. Δι' αὐτῆς λαμβάνει πληρεστέραν ὑπόστασιν ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης. Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἧτις εἶνε μικρά τις κοινωνία, ἐν συνόψει περιλαμβάνουσα πάντα τῆς τελειότερας κοινωνίας τὰ στοιχεῖα, τὸ ἀτομικὸν ἐγὼ ἐξέρχεται τῆς σφαίρας τῆς περιορισμένης δράσεως, κατανοεῖ ἑαυτὸ πληρέστερον, ἐν τῇ κατανοήσει δὲ ταύτῃ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων ἐκπληροῖ πράγματι καὶ τελεσφόρως τὸν προορισμὸν αὐτοῦ.

Ἡ διὰ τῆς οἰκογενείας πραγματοποιημένη φυσικὴ ἅμα καὶ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐνότης εἶνε ἐντελεστέρα τις ὑπόστασις καὶ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπίνης ιδέας. Ἡ ἐνότης αὕτη δὲν εἶνε μόνον συμπλήρωσις, μετάβασις ἐξ ἀτελοῦς καταστάσεως εἰς τελειότεραν, ἀλλ' ἅμα καὶ δημιουργία. Σύννοιδεν ἐν αὐτῇ ἑαυτὸν εὐρύτερον καὶ πληρέστερον ὁ ἄνθρωπος, οἱ τέως ἐν ἑαυτῷ λανθανόντως καὶ ἀνησύχως ἐργαζόμενοι πόθοι καὶ ὀρμαὶ πληροῦνται· εἶνε εὐτυχής, διότι κατ' οὐδὲν τυγχάνει ἐνδεῆς πλέον. Ἀλλ' ὅτι ἰδίᾳ καθίστησιν αὐτὸν εὐτυχέστερον εἶνε ἡ ἐκδή-

λουμένη δια τῆς ἐνότητος ταύτης δημιουργικῆ δύναμις. Βλέπει ἑαυτὸν ἀναπαραγόμενον, διασπῶντα τὰ ὅρια τοῦ χρόνου, διαιωνιζόμενον. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην ἀντίληψιν ἀποσοβεῖ ἐξ ἑαυτοῦ πᾶν φυσικὸν ἀτομισμόν ἐνστικτον, καθίσταται δὲ κοινωνὸς καὶ λειτουργὸς τῆς μεγάλης ἠθικῆς ιδέας, ἥτις πέπρωται νὰ ἐξελιχθῆ καὶ νὰ πραγματωθῆ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ὁ Πλάτων ἐν τῷ Συμποσίῳ παρέσχεν ἡμῖν θαυμασίαν ποιητικὴν παράστασιν τῆς ἐννοίας τῆς ἐνότητος ταύτης, τῆς ἀπορρεούσης ἀπὸ τοῦ συνδέσμου ἀνδρὸς καὶ γυναικός, δύο ἀτελῶν ὄντων, ἀποτελούντων δι' αὐτοῦ πλήρη φυσικὴν καὶ ἠθικὴν ὑπόστασιν. Ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, λέγει, ἀνδρόγυνον ἐν ἦν καὶ εἶδος καὶ ὄνομα, ἐξ ἀμφοτέρων κοινόν, τοῦ τε ἄρρενος καὶ θήλεως· ἀλλ' ἐνεκα διαφόρων αἰτίων διεσπάσθη ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς δύο μέρη, ἀντίθετα ἀλλήλοις, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ μύχιος ἀμφοτέρων πόθος πρὸς τὴν προτέραν ἐνότητα καὶ « ἔρως ἔμφυτος ἀλλήλων τοῖς ἀνθρώποις καὶ τῆς ἀρχαίας φύσεως συναγωγεὺς καὶ ἐπιχειρῶν ποιῆσαι ἐν ἑκ δυοῖν καὶ ἰάσασθαι τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην » (1). Ἡ μυστικὴ αὕτη τῶν δύο γενῶν ροπὴ πρὸς ἐνότητα καὶ πρὸς δημιουργίαν, τὸ φύσει καὶ ἤθει ἄρα ἀδιάλυτον αὐτῆς εἶνε ἡ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ ἡ κρατοῦσα ιδέα τῆς οἰκογενείας.

§ 94. Φύσις Ἀνδρὸς καὶ Γυναικός.

Μετὰ τὰ εἰρημένα συμπεραίνεται, ὅτι ἡ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς ἐνότης εἶνε ἡ βᾶσις καὶ ἡ ὑπόστασις τῆς οἰκογενείας. Ἀμφοτέρα ταῦτα τὰ ὄντα, φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς διαφέροντα, ἀλλ' ἐξ ἐνστίκτου, ἐξ ἀκατασχέτου πόθου ρέποντα πρὸς τὴν ἀποσόβησιν τῆς ἑαυτῶν ἀτελείας, δημιουργοῦσιν ἰσχυρὰν ἐνότητα, τὴν παραγωγικὴν ταύτην δύναμιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ εἶνε οἱ καθόλου ἀντίπολοι ἐν τῷ βίῳ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνότητος συμπληροῦνται θαυμασίως. Ἐκαστον τῶν δύο φύλων δεῖται τοῦ ἑτέρου, φυσικῶς μὲν πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ πολλαπλασιασμόν τοῦ εἶδους, ἠθικῶς δὲ πρὸς σύμπραξιν καὶ συνεργασίαν, ἐλλειπούσης ἑκατέρωθεν τῆς αὐταρκείας. Καὶ φυσικῶς μὲν ἐξεταζόμενος, ὁ ἀνὴρ

(1) XIV, XV.

ἐκπροσωπεῖ τὴν φυσικὴν ρώμην, τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν, εὐρυτέραν τὴν συνειδήσιν τοῦ δημιουργικοῦ ἐγώ, δι' οὗ ἐπικρατεῖ τῆς γυναικὸς *ipso jure* ὡς τι ὀργανικὸν ἄρα ὄν, ὡς σωματικὸς τύπος καὶ ὡς ἠθικὴ δύναμις παρίστησιν ὑπεροχὴν, παραβαλλόμενος πρὸς τὴν γυναῖκα. Πάντα τὰ ὄργανα τοῦ σωματικοῦ αὐτοῦ συστήματος, τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ, εἶνε ἐρρωμενέστερα· καὶ αὕτη δὲ ἡ ἐξωτερικὴ διάπλασις παρουσιάζει τελειότερον καὶ εὐγενέστερον τύπον. Παραβληθῆτω ἐπὶ παραδείγματι ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους, ὁ βελβεδέρειος Ἀπόλλων πρὸς τὴν Ἀφροδίτην τῆς Μήλου ἢ τῶν Μεδίκων. Τὸ διὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκπροσωπούμενον φυσικὸν κάλλος εἶνε πληρέστερον, ὑπέρτερον τοῦ τῆς γυναικὸς· καὶ ὁ σωματικὸς αὐτῆς ὀργανισμὸς πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἀσθενέστερος ὢν καὶ λεπτότερος, δὲν δύναται ν' ἀντιστῆ πρὸ τῆς πρώτης ἐξωτερικῆς προσβολῆς.

Ὑπὸ τοιαύτην ὑπερτέραν σύστασιν ὁ ἀνὴρ ἐκπροσωπεῖ τὴν τε φυσικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. Σθεναρὸς κατὰ συνειδήσιν, ἀκατάβλητος πρὸ τῶν κινδύνων, δὲν γινώσκει ὄρια ἐν τῇ δημιουργικῇ αὐτοῦ διὰ τῆς ἱστορίας σταδιοδρομίᾳ. Ζητεῖ ἀείποτε, εἰς τὴν ζήτησιν δὲ ταύτην ὀφείλεται πᾶσα κατάκτησις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ πρόοδος. Τὸν ἀντίον δὲ ἡ γυνὴ στερεῖται τῆς ἐνεργητικότητος ταύτης τοῦ ἀνδρὸς, ὀπισθοχωροῦσα πρὸ παντὸς προσκόμματος, δειμαίνουσα πρὸ πάσης ἀντιστάσεως. Τὸ διαφέρον ὑπὲρ τῶν γενικῶν ιδεῶν, τῶν τολμηρῶν φρονημάτων, τῶν ἀπασχολούντων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἱστορικῆς καταβολῆς, τὸ αἶσθημα τῆς πατρίδος, τῆς ἐλευθερίας, τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ἔχει ἀσθενὲς ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῆς ἡ γυνὴ, ἐνῶ ταῦτα εἶνε τὰ ὕψιστα τῶν ἐλατηρίων τῆς δράσεως τοῦ ἀνδρὸς· ἀλλ' ἡ γυνὴ αὕτη, ἡ μὴ διαφορομένη τοσοῦτον ἐπὶ τῇ ἐπιτεύξει ἀνωτέρου προορισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφοσιούται ἐμπαθέστερον τοῦ ἀνδρὸς ἐν ταῖς περιστάσεσιν ἐκείναις τοῦ βίου, ἃς εὐχερῶς κατανοεῖ· εἶνε συμπαθὲς νοσοκόμος, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἑλέους, ἡ ἀγρυπνοῦσα παρὰ τὴν κλίνην τραυματισθέντος ὑπὲρ τῆς πατρίδος στρατιώτου, ἡ ὑπὲρ ἄλλης εὐγενοῦς ιδέας, ἡ ἀψηφοῦσα τὸν θάνατον πρὸς περίθαλψιν καὶ θεραπείαν δυστυχοῦς ἀσθενοῦς. Ἡ αἶσθησις εἶνε ἰδίᾳ ὁ κρατῶν παρὰ τῇ γυναικί παράγων καὶ αἱ ταύτην χαρακτηρίζουσαι ροπαί· τούτου ἕνεκα καλεῖται ἐκτεθλημένον τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, παρ' ᾧ κρατοῦσιν αὐταί, ἐκλεί-

πουσι δ' ἀπὸ τοῦ βίου αὐτοῦ ἢ δραστηριότητος καὶ ἢ ἐνέργεια, ἴδια τῷ ἀνδρὶ προσόντα. Ἐνῶ παράγων πάσης σκέψεως καὶ πράξεως τῆς γυναικὸς εἶνε ἡ καρδία, αὕτη κατοικεῖ συνήθως ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ ἀνδρός· ἡ γυνὴ ἀφοσιούται, μὴ μεριμνῶσα περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀφοσιώσεως αὐτῆς, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ εἶνε ὑπολογιστής, μηδαμῶς παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος. Καὶ εἶνε μὲν δυνατόν ἐνίοτε ν' ἀπορρέωσιν ἀπὸ τῆς καρδίας μεγάλαι σκέψεις, καθὰ ἔλεγεν ὁ Bauvenargues, ἀλλ' αἱ τοιαῦται σκέψεις οὔτε τὴν δύναμιν κέκτληται, οὔτε τὸ κῦρος τῶν διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ πνεύματος παραγομένων. Ὑπὸ τοιαύτην φυσιολογικὴν σύστασιν ἑκατέρου τῶν φύλων, ἥς ἐνεκα ἡ ἀτέλεια, ἐπιβάλλεται ἡ διὰ τῆς ἐνότητος συμπλήρωσις. Οὕτω δημιουργεῖται ἡ τελεία προσωπικότης, ὁ κοινωνικὸς οὗτος μικρόκοσμος, οὗ εὐρυτέρα ἐξέλιξις ἔσται ἐν τῷ μέλλοντι ἢ ἀνθρωπότης. « Προωκονόμηται γὰρ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἑκατέρου ἡ φύσις, τοῦ τε ἀνδρός καὶ τῆς γυναικός ». Ἐν δὲ τῇ συνθέσει ταύτῃ ἀνὴρ καὶ γυνή, τέως ἀτελῆ καὶ μὴ αὐτάρκη ὄντα, ἀποτελειοῦνται ἐν πνεύματι ἀμοιβαίας χρησιμότητος καὶ αὐταρκειας.

§ 95. Ἡ γυνὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ νομοθεσίᾳ.

Ἡ γυνὴ ἐν τῇ κοινωνικῇ ἀρμονίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος εἶνε ὑπὸ τινὰς ἐπόψεις ὑποδεεστέρα τοῦ ἀνδρός ἐν τῇ πραγματώσει τοῦ βίου, τοιαύτην δ' ἐνόησεν αὐτὴν ἔκπαλαι ἢ τε συνείδησις τῶν κοινωνιῶν καὶ ἡ νομοθεσία. Βεβαίως ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐξαιρέσεις ἀνδρικῆς παρά τισι γυναιξὶ μεγαλοφυίας, ἀλλ' αὗται δὲν ἀποτελοῦσι κανόνα· ἀγνοεῖ δὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ ἄγεται μόνον ἐξ ἀφελοῦς νεωτεριστικοῦ πνεύματος ὁ δοξάζων, ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ εὐκοσμος καὶ κανονικὴ κοινωνία ἀνθρώπων ὑπὸ τὰς συνθήκας πλήρους μεταξὺ ἀνδρός καὶ γυναικὸς ἰσότητος. Ἐνῶ διαμαρτύρεται ἡ φυσιολογία κατὰ τῆς τοιαύτης δοξασίας, θὰ διέτρεχε κίνδυνον αὐτὴ ἡ δημοσία τάξις, ἐν ἣ περιπτώσει καθιεροῦτο ἡ πλήρης ἐξίσωσις αὕτη, καταργοῦσα πρᾶγματι τὸν οἰκογενειακὸν βίον διὰ τῆς ἄρσεως τῆς προσηκούσης συνεργασίας καὶ τῆς ἀρμονίας τῶν δύο ἀντιθέτων στοιχείων, ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἡ οἰκογένεια. Οὕτως ἐκλειπούσης τῆς ἐνότητος ἀνδρός καὶ γυναικός, θὰ ἐνεκαινίζετο ἐν τε τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ διηγετικής